

Změna automatizovaného knihovního systému na Univerzitě Karlově v Praze : přechod na centralizovaný knihovně-informační systém

Eva Bulínová*

eva.bulinova@ruk.cuni.cz

Abstrakt: Příspěvek popisuje přechod knihoven Univerzity Karlovy v Praze z lokálně provozovaných knihovních systémů na centralizovaný model s jedinou bibliografickou bází, s jedinou bází uživatelů a několika autoritními bázemi na platformě automatizovaného knihovního systému Aleph 500, vysvětluje postup a metodiku přechodu a shrnuje výhody a nevýhody tohoto modelu.

Klíčová slova: Univerzita Karlova v Praze, centrální katalog, souborný katalog, implementace, automatizované knihovní systémy, Aleph 500

1 Situace na Univerzitě Karlově v Praze

Univerzita Karlova v Praze (UK) má značně distribuovanou síť knihovnických pracovišť, v rámci které pracuje řada knihoven. Kromě 21 knihoven fakult a jiných součástí univerzity je na UK množství ústavních a katederních knihoven. V polovině 90. let dosahoval počet knihovních pracovišť téměř 400, šlo o knihovny lišící se velikostí a zaměřením fondu, a též personálním a prostorovým zázemím. Postupně dochází na UK ke změně směrem k centralizaci na úrovni fakult, i dnes se však počet knihoven na UK blíží 100. Zejména pro uživatele jde o velice nepřehlednou situaci. Fond knihoven UK dosahuje velikosti 4 milionů svazků a je rozptýlen nejen po Praze, ale i v dalších dvou univerzitních městech. Protože centrální knihovna s fondem soustředěným do jedné lokace neexistuje, snahy knihovníků směřují k centralizaci virtuální, kam patří i souborný katalog (SK).

1.1 Od Souborného katalogu Univerzity Karlovy v Praze k Centrálnímu knihovně-informačnímu systému

Od roku 1993 je budován Souborný katalog Univerzity Karlovy (SK UK). V současné době obsahuje na 780 000 bibliografických záznamů. SK UK byl od počátku budován dávkovým způsobem, který s sebou nesl několik nevýhod: záznamy do SK přicházely se zpožděním, nedostupnost informací o aktuálním stavu výpůjček (do zprovoznění technologie OpenURL), nemalé personální i finanční náklady na tvorbu SK, multiplicitní výskyty bibliografických záznamů v katalogu a nejednotnost přístupových rejstříků, což znepřehledňuje uživateli vyhledávání v katalogu. V roce 2003 došlo ke změně způsobu tvorby SK, byla zprovozněna virtuální verze SK pod systémem TinWeb a zároveň verze replikovaná, čímž se podařilo minimalizovat časovou prodlevu mezi vznikem záznamu v lokálním katalogu a jeho výskytem v SK, multiplicitní výskyty a nejednotnost přístupových rejstříků však problémem zůstávají. Mimo to mnoho uživatelů neumí rozlišovat mezi katalogem knihovny a souborným katalogem a proto nedokáží využít možností tohoto nástroje.

* Univerzita Karlova v Praze, Ústav výpočetní techniky, Ovocný trh 3-5, 116 36 Praha 1

Navíc existence lokálně provozovaných knihovních systémů zatěžuje knihovny po personální a finanční stránce. Heterogenita knihovního prostředí UK (3 různé automatizované knihovní systémy) představuje jisté komplikace i přes dodržování knihovních standardů.

V dlouhodobých plánech jsme na UK uvažovali o zavedení centralizovaného modelu knihovního systému, který by plnil nejen funkci souborného katalogu, ale zároveň by v něm probíhaly ostatní běžné knihovní procesy.

V roce 2003 bylo rozhodnuto na jedné z fakultních knihoven o upgradu starší verze systému na systém 3. generace (Aleph 500). Stávající instalace byla využita v roce 2004 jako základ centrálního systému pro knihovny na celé univerzitě.

Do těchto úvah zasáhlo rozhodnutí UK o budování celouniverzitního informačního systému, do kterého byl zahrnut projekt centrálního knihovně-informačního systému.

2 Přechod na centrální knihovně-informační systém

V roce 2004 ÚVT UK získalo grantovou finanční podporu Fondu rozvoje vysokých škol na pilotní projekt přechodu dvou vybraných knihoven do systému Aleph 500 v centralizovaném modelu. FRVŠ financoval rozšíření stávajícího počtu licencí pro práci se systémem při vyšším počtu knihovníků i uživatelů pracujících v Alephu.

2.1 Architektura CKIS

Při řešení pilotního projektu jsme se rozhodli pro vysoce centralizované prostředí. Provozujeme jedinou bibliografickou bázi, jedinou administrativní bázi (pro výpůjční modul, akviziční modul a pro správu jednotek) s dělením na dílčí knihovny a skupinu autoritníchází pro jmenné i věcné autority (tezaury).

2.2 Postup zapojení knihovny

Mezi nezanedbatelné výstupy pilotního projektu patří vytvoření metodiky postupu integrace knihovny do centrálního systému a metodiky konverzí bibliografických, autoritních a čtenářských dat a údajů o jednotkách. Dále byl stanoven postup nastavování systému dle lokálních potřeb zapojovaných knihoven a způsob spolupráce s pracovníky knihovny. Ověřili jsme si časové i personální nároky zapojení velké a malé knihovny, které jsou kladeny jak na ÚVT, tak i na integrovanou knihovnu.

Postup zapojení knihovny zahrnuje následující kroky:

- pracovní setkání s knihovnou, ve které se stanoví časový harmonogram konverzí a jejích ladění, školení a vlastního přechodu,
- prvotní analýza bibliografických dat, testovací konverze,
- připomínky ze strany knihovny, několik kol ladění konverze, opravy záznamů ze strany knihovny (monografie, speciální dokumenty, seriály, články),
- nastavení systému podle zadání přístupujících knihoven (dílčí knihovny, sbírky, mapování statusu uživatelů a dokumentů, www pro dílčí knihovny),
- školení MARC21, katalogizačního a výpůjčního modulu a případně dalších modulů (seriály, akvizice),
- nastavení výpůjčního protokolu podle požadavků knihovny,
- ostrá konverze (bibliografická, čtenářská data, údaje o jednotkách),
- spuštění provozu v základních modulech (katalogizace, výpůjčky), doladování systému,

- zprovoznění dalších modulů (akvizice, MVS, správa seriálů).

2.3 Průběh pilotního projektu

V únoru 2004 přešla z Alephu 300 do Alephu 500 provozovaném na centrálním serveru ÚVT knihovna Přírodovědecké fakulty. Od března 2004 probíhaly testovací konverze dat knihovny Evangelické teologické fakulty. Jde o knihovnu rozsáhlou jak velikostí fondu, tak i počtem bibliografických záznamů, které se vyznačují značnou detailností jmenného zpracování, lokálními úpravami a implementací tezauru ve věcném zpracování. ETF měla navíc implementovány všechny moduly. V říjnu se uskutečnila školení personálu knihovny, finální konverze a převedení knihovny ETF do CKIS proběhlo k 28.10. Ostrý provoz byl zahájen 1.11. spuštěním katalogizačního a výpůjčního modulu. Na konci kalendářního roku byl na ETF spuštěn modul správy seriálů. Na jaře 2005 se zavádějí moduly akvizice a MVS.

6. listopadu byly do CKIS převedeny knihovny Přírodovědecké fakulty, kde dosud katalogizace probíhala ve formátu UNIMARC, proto proběhla před integrací do CKIS konverze do MARC21.

Na začátku prosince byla integrována knihovna Farmaceutické fakulty včetně Farmaceutického muzea. Jde o knihovny malé fondem, počtem knihovníků i provozovaných modulů (katalogizace, výpůjční modul). Nastavování a ladění probíhalo od léta 2004.

K 3. 1. 2005 zahájila práci v CKIS knihovna 2. lékařské fakulty. Rovněž šlo o malou knihovnu fondem i počtem zaměstnanců. Jako první byly implementovány moduly katalogizační a výpůjční, na jaře 2005 se zaváděly moduly správy seriálů, MVS a akvizice.

Protože na přelomu června a července chystáme upgrade Alephu 500 na verzi 16, pozastavili jsme integraci dalších knihoven UK. Od počátku roku 2005 probíhají přípravné práce pro integraci pěti dalších knihoven fakult a dalších součástí univerzity. Vlastní proces zapojování těchto knihoven zahájíme ve 2. pololetí roku 2006.

2.4 Výsledky řešení grantového projektu

Na základě zkušeností s řešením pilotního projektu můžeme shrnout většinu výhod a nevýhod procesu přechodu knihovny na centralizovaný model v novém automatizovaném knihovním systému a problematická místa při integraci lokálních systémů do centrálního z hlediska správce systému, lokálních knihovníků i koncových uživatelů. Navíc se v každé konkrétní knihovně vyskytly další, pro knihovnu specifické, problémy, se kterými jsme se v jiné knihovně nesetkali.

Výhody pro knihovníky lokální knihovny

1. školení pro UK na míru
2. nastavení tabulek provádí správce, lokální systémoví knihovníci se nemusí učit správu systému
3. centrální správa serveru, systému, ORACLE, údržba a zálohování – nedochází k zatěžování lokálních knihovníků ani IT pracovníků na fakultách, všechny procesy se spouštějí 1x pro celý systém
4. jsou ušetřeny náklady na implementaci a provoz lokálního systému
5. importy uživatelských dat studentů a zaměstnanců UK z Informačního systému Univerzity Karlovy zabezpečuje správce centrálního systému, sdílení uživatelských údajů
6. kvalitní systém 3. generace (snadná spolupráce s ostatními knihovnami, komfortní přejímání bibliografických i autoritních záznamů pomocí Z39.50, poskytování našich záznamů)

7. minimalizace vícenásobného zpracování v prostředí centrálního katalogu
8. možnost aplikace jednotné metodiky katalogizace, jednotné interpretace
9. zavedení rozšířených online služeb snižuje zatížení výpůjčního protokolu (rozšíření možností vlastní správy výpůjček čtenářem na webu, vzdálené objednávání a prodlužování výpůjček, sledování stavu konta, možnost změny PIN apod.)
10. je možná katalogizace i realizace výpůjčních operací v off-line režimu při ztrátě spojení se serverem

Nevýhody z pohledu knihovníka zapojené knihovny

1. ztráta autonomie (škálovatelnost systému)
2. výpadky serveru způsobují pád celého systému pro všechny zapojené knihovny (nejde o častý jev)
3. spuštění ostrého provozu v počáteční fázi klade zvýšené nároky na knihovníky lokálních knihoven (zvládnutí nového systému, v některých případech souběžný provoz původního a nového systému, nutnost informovat uživatele o změně systému a co to pro uživatele znamená – trvá max. 1 měsíc)
4. nutná změna některých pracovních postupů a návyků
5. více slovníků selekčních jazyků, než ten na který byli knihovníci zvyklí (autoritní báze pro tezaury, národní a univerzitní autority)
6. sdílení bibliografických záznamů s sebou může přinášet nespokojenost se záznamy, které vytvořila jiná knihovna (je třeba stanovit a dodržovat jasné zásady při úpravě záznamů, které vytvořila jiná knihovna zapojená do centrálního systému)
7. ochrana dat každé z knihoven přináší jistá omezení (nutnost přesně definovat výpůjční místa apod.)

Výhody z hlediska koncového uživatele

1. zavedení moderního systému se širokými možnostmi, který zajišťuje vysoký standard služeb (online služby – rezervace, prodloužení, kontrola financí, komunikace e-mailem apod.)
2. možnost kontroly výpůjček ve všech knihovnách zapojených do CKIS pomocí jediného konta
3. pokud je uživatel registrován v jedné z knihoven systému, v další knihovně není třeba nové registrace (užití jediného průkazu v celém systému), jen doplnění oprávnění pro danou knihovnu
4. vyhledávání v celém centrálním katalogu nebo omezené na konkrétní fakultu, případně na určitou součást fakulty nebo část fondu
5. po zapojení dalších knihoven snadné vyhledávání v katalogích více knihoven pomocí jediného dotazu

Nevýhody pro koncového uživatele

1. nutnost zvyknout si na nový knihovní systém (tento problém však není mnohdy tak zásadní vzhledem k tomu, že mnoho uživatelů knihoven UK využívá služby Národní knihovny ČR a znají prostředí systému Aleph 500)
2. s přechodem na nový systém souvisí několikadenní omezení výpůjční doby po dobu školení a při vlastním přechodu
3. v počáteční fázi ostrého provozu fronty u výpůjčních pultů, protože si knihovníci upevňují pracovní návyky a postupy v novém knihovním systému (nejedná se o dlouhé časové období)

Problémy při zapojování knihoven v provozu centralizovaného modelu

1. model s jedinou ADM zřejmě do budoucna nebude udržitelný – nejde ani tak o limity systému, jako o složitost struktury některých knihoven, které budou přistupovat v dalších letech
2. složitá práce s provozem několika souběžných věcných přístupových rejstříků
3. náročnější správa z hlediska správce nastavení
4. rozdílná úroveň zapojovaných knihoven.

3 Úkoly do budoucna

Ideálním stavem je integrace všech knihoven UK do CKIS, jedná se o záležitost několika let.

V roce 2005 se chystá upgrade na novou verzi systému na počátku prázdnin. Do CKIS bude zapojeno dalších 5 knihoven, od začátku roku probíhají přípravné práce. Průběžně pracujeme na deduplikaci dat, ale budeme usilovat o intenzivnější nasazení. Pro rok 2005 jsme získali grantové prostředky na první etapu harmonizace přístupového jmenného rejstříku.

V současnosti připravujeme harmonogram prací pro rok 2006, chystáme zapojení dalších minimálně pěti knihoven.

Univerzita Karlova v Praze zakoupila v loňském roce díky mimořádnému finančnímu příspěvku UK další produkty firmy Ex Libris – MetaLib, SFX a DigiTool, které v průběhu roku implementujeme. Na platformě MetaLibu budujeme virtuální souborný katalog UK, který bude zároveň plnit funkce portálu podobně jako JIB, ale je vytvářen na míru požadavkům a potřebám knihoven UK. Všechny produkty jsou propojitelné s knihovním systémem Aleph 500 a umožňují knihovnám poskytovat koncovým uživatelům z řad studentů a zaměstnanců UK, ale nejen jim, stále širší nabídky služeb.